

végbe, a megváltozott körülmények, a személyi összetétel átalakulása egy új korszak kezdetét jelentette.

A Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtárának története az 1600-as évek második felében kezdődött 46 ajándékkönyvvel. A könyvtár állománya sokáig hasonló forrásokkal gyarapodott, de első rendezésére csak 1880–1890 között került sor. Dani Erzsébet főleg a korábbi szakirodalom megállapításait segítségül véve írja le a könyvtár korai történetét, sorolja fel azt a 17 tékát (részgyűjteményt), amely az állományt adta. A működés részletesebb tárgyalása az 1870-es évektől lehetséges, amikor a kollégium értesítőiben foglalta össze a tanítási éveket. Ezek a gyűjtemény alakulását, eseményeit, személyi változásait nyomon követhetően tartalmazzák. Tanulságos és elgondolkoztató az új iskolaépület létrehozatalának kálváriájáról olvasni. Az országhatár változása a könyvtár életében mélyreható negatív változásokat hozott, amelyek azonban részleteikben meg sem ismerhetők, mivel egy alkalom kivételével 1918 után az értesítő megjelenítésére nem nyílt lehetőség, ráadásul a korabeli levéltári anyag is ismeretlen helyre került az iskola falai közül. Hasonló, vagy még nagyobb hatású nehézségeket okozott a második világháború után az 1948-as államosítás: a könyvtárt leválasztották a kollégiumtól, megmaradása is kétségessé vált, állományának gyarapodására semmilyen lehetőséget nem kapott. Mindemellett „látogathatatlan” állapotában a könyvek rendezésére mégis nyílt mód, s az olvasó sok újdonsággal szembesülhet a romániai könyvtári élet közelmúltjának rejtelméből. A jelen helyzetét a Székely Nemzeti Múzeumhoz hasonlóan a helyi és magyarországi, magyar nyelvű, valamint a helyi közönség igényei és támogatása szabják meg.

A kötet mellékletei is igen tanulságosak: a múzeum régi magyar könyveinek jegyzéke, a zártta nyilvánított, elsősorban történelmi, de szépirodalmi műveket is tartalmazó könyvek felsorolása, amelyek között például – amint a szöveges részből kiderül – Arany János *Toldija*, illetve a táblázat szerint egy Bukarestben 1947-ben kiadott, *Tito in România* című kötet is volt, ékes példaként a szocialista blokkon belüli „példa-

követésre”. S mintegy kontrasztként jellemezve a viszontagságokat, fennállásuk kacskaringós állomásait és legjobb munkatársaik helytállását: az 1848–49-es, nyugodtan nemzeti kincsnek nevezhető kiadványok elszállítási listája, a Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtárának digitalizálta anyagaival párhuzamba állítva.

BUDA ATTILA

Die Hungarica Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle, Teil 2A–2B, Handschriften, Herausgegeben von Brigitte Klosterberg und István Monok, Bearbeitet von Zoltán Csepregi, Budapest, MTA Könyvtár és Információs Központ, 2015 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez = Materialien zur Geschichte der Geistesströmungen des 16.–18. Jahrhunderts in Ungarn, 39/1–2), XXIV, 1158, [1] p. HU ISSN 0230-8495, ISBN 978-963-7451-25-6

Az utóbbi két évtizedben többször hallhattunk, olvashattunk arról, hogy az írott és nyomtatott kora újkori hungarikumok kutatása a kelet-németországi Halle an der Saale városában nagy lendületet vett. A magyar művelődéstörténet 18. századi alakulásában is fontos szerepet játszó oktatási és kulturális centrumban található ugyanis például a pietizmus fellegvárának tartott, August Hermann Francke (1663–1727) által 1698-ban életre hívott árvaház jogutóda, a ma Franckesche Stiftungen (Franckei Alapítványok) nevet viselő kulturális intézmény- és épületkomplexum, ahol a történeti gyűjteményekben több ezer magyar vonatkozású kéziratos dokumentumot és nyomtatványt is őriznek. Az eltelt mintegy húsz évben megkezdődött és mára lezajlott az Alapítványok egymillión felüli könyvtári és levéltári egységet kitevő történeti anyagának szisztematikus, a teljesség igényével és az autopszia módszerével történő átvizsgálása. A feltárás eredményei különböző katalógusok formájában láttak napvilágot. Először az árvaház könyvkereskedésének felügyelője, Jacob Gottfried Bötticher (1692–1762) által a könyvtárnak adományozott, közel tizenháromezer darabos portrégyűjtemény magyar szempontú feldolgozása valósult meg. (Ennek magyar vonatkozású,

egy tucatnál is több ismeretlen portrét felvonultatató katalógusát lásd *Die Hungarica-Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle. Teil 1: Porträts*, Herausgegeben von Brigitte Klosterberg und István Monok, bearbeitet von Attila Verók und György Rózsa, Tübingen, Verlag der Franckeschen Stiftungen Halle im Max Niemeyer Verlag, 2003 [Hallesche Quellenpublikationen und Repertorien, 7], XXX, 269 p. ISBN 3-484-84107-9, ISBN 3-931479-33-1, ISSN 1434-0496.) A személyi ábrázolásokat az önálló térképgyűjtemény és a mintegy száz-ezer kötetnyi régi könyvet tartalmazó bibliotéka egyes darabjaiban azonosított történeti térképek és látképek szakszerű feltárása és szemléletes, színes képekkel illusztrált katalógusként való kiadása követte (*Die Hungarica Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle, Historische Karten und Ansichten*, Herausgegeben von Brigitte Klosterberg und István Monok, Bearbeitet von László Pásztai und Attila Verók, Halle, Verlag der Franckeschen Stiftungen zu Halle, 2009 [Kataloge der Franckeschen Stiftungen, Band 22], 103 p., 104 színes ábra, ISBN 978-3-939922-14-8.) A sor harmadik tagja a levéltári dokumentumokat regisztráló kettős kötet, amely egyben a mostani ismertetés tárgyaül is szolgál.

Csepregi Zoltán azzal kezd katalógusának bevezetőjét, hogy felhívja a figyelmet egy különös hallei „tradícióra” a magyar vonatkozású dokumentumokat regisztráló kötetek kiadás-technikai kérdéseinek tekintetében. Arról van szó ugyanis, hogy az eddigi katalógusok más-más sorozatban és más-más módszertannal készültek. Ezt a sort a harmadik kötetpár sem szakítja meg, hiszen újabb sorozatban, újabb kiadónál és újabb kiadási elvek alapján került összeállításra. A mostani ismertetés végén előrevetített negyedik sorozattag sem fog szakítani ezzel a hagyománnyal. A látszólagos következetlenség abból fakad, hogy a Franckesche Stiftungen nem rendelkezik önmagában álló, azaz különgyűjteményként funkcionáló hungarica-állománnyal, mint például a szintén Halléban található Szászország-Anhalti Egyetemi és Tartományi Könyvtár úgynevezett wittenbergi magyar könyvtára. (Immár tíz évvel ezelőtt kiadott első, a 18. századból fennmaradt kataló-

gusát lásd *Bibliotheca Nationis Hungariae, Die Ungarische Nationalbibliothek in der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt in Halle, Der Katalog aus dem Jahr 1755, Textausgabe der Handschrift der Széchényi Nationalbibliothek Budapest, Catalogus Librorum, Dissertationum, et Manuscriptorum Variorum ad Rem Hungaricam praecipue facientium ex Bibliotheca, quae Vitebergae est, Hungarorum congestus ab Adamo Latsny Turotzensi. Vitebergae Saxonum die XV. Nov. A.R.S.M.DCC.LV*, Herausgegeben von Ildikó Gábor unter Mitwirkung von Silke Trojahn mit Beiträgen von István Monok und Dorothea Sommer, Hildesheim, Zürich, New York, Georg Olms Verlag, 2005, 272 p., ISBN 3-487-13002-5.) Az Alapítványok különféle történeti gyűjteményeiben a magyar művelődéstörténetet érintő kéziratok és nyomtatványok az állomány integráns részét képezik, valójában fel sem tűnnek a könyvtár és levéltár használóinak. Amikor hajdanán egy kétoldalú együttműködési megállapodásnak köszönhetően elkezdődött a módszeres feltárás, senki sem gondolta, hogy ilyen mennyiségű értékes magyar anyag fog összegyűlni a főleg a 18. században magyar diákok által jelentős számban látogatott egyetemváros árvaházi gyűjteményeiben. A Halléba időről időre visszatérő magyar kutatók, valamint az őket ösztönző és támogató személyek hite és kitartása azonban meghozta gyümölcsét. A sok ezer, köztük számos ismeretlen tételnyi találat – elemző feldolgozás után – még sok újdonságot hozhat a kora újkori magyar művelődéstörténet fürkészői számára.

A szerző a katalóguskötet bevezetőjének következő részében a (nyelvi, területi, személyi, tartalmi, tulajdonosi) ’hungarica’ fogalmát mutatja be az olvasók számára, jól érzékeltetve a 19. században kidolgozott terminus technicus 20. és 21. századi bővülését. A következő alfejezetben a most kiadott katalógus forrás-helyeit (a Franckei Alapítványok főlevéltára, missziós levéltára, iskolai levéltára, gazdasági és igazgatási levéltára, valamint a Berlinben őrzött Francke-hagyaték) veszi sorra – röviden összefoglalva az egyes archívumok létrejöttét, történetének alakulását és állomány-összetételét. A nevezett öt nagy állomány elsősorú kút-

főket hagyományozott át az utókorra, amelyek érzékletesen dokumentálják a hallei pietizmus kialakulását, virágkorát és elhalványulását, továbbá a Franckesche Stiftungen fejlődését. A katalógusba felvett másfél ezernél is több tétel túlnyomórészt a területi és a személyi hungaricából áll össze.

A kutatástörténeti alfejezetben Csepregi Zoltán egészen a két világháború közötti időszakig tudja visszavezetni a hungarológiai indítatású hallei dokumentumfeltárás fonalát. A berlini Collegium Hungaricum egykori igazgatója, a külföldi hungarológiai tevékenység hathatós elindítója, Gragger Róbert és egyetemi hallgatói kezdték meg ugyanis a levéltári anyag átfésülését. Módszereik ugyan még kevésbé nevezhetők tudományosnak, találataik viszont ráirányították a figyelmet a forrásokra. Azok nyomán pedig megszületett az első témába vágó monográfia is Szent-Iványi Béla tollából 1937-ben. Mintegy hatvanévnvi szünet után a hallei levéltári hungarica-kutatás az 1990-es években erősödött fel megint, amikor Szelestei Nagy László, Font Zsuzsa, Viskolcz Noémi, majd Csepregi Zoltán is egyre-másra dolgoztak fel különböző állományegységeket a franckei árvaház gyűjteményeiből. A szisztematikussá átvizsgálás, az adatbázis-építés és a katalógusszerű összegzés azonban a most bemutatott kötetek szerzőjére maradt.

Fontos kérdés, hogy milyen tartalmakat is rejtenek a hosszú évtizedek során kikristályosodott és most egyben kiadott levéltári magyar anyag dokumentumai? Csepregi Zoltán összeállításában négy nagyobb tématerület rajzolódik ki a túlnyomóan levelekből álló forrásgyűjteményben. Az első nagyobb tematikus egységet az osztrák területekről származó Johannes Permeier (1597–1644) által összegyűjtött, angol, német és németalföldi származású személyekből álló társaság tagjainak szervezeti és irodalmi tevékenységét dokumentáló iratok képezik, melyek a spiritualizmus és a pietizmus közötti hasonlóságot és átmenetet ideológiai szinten kidolgozó Friedrich Breckling közvetítésével két kódex formájában jutottak Halléba. A levelezés magyar szempontból lényeges részét a Johann Arndt kétkötetes foliopostillájának magyar nyelvre történő átültetése körüli nehéz-

ségek (1642–1644) írásban áthagyományozott emlékei teszik ki. A második nagyobb csoportot a különféle függőségi viszonyokat, illetve a diák és patrónus közötti kapcsolatokat megvilágító dokumentumok (ajánlások, támogatást kérő és megköszönő levelek stb.) alkotják. Ezek a levelek különösen értékesek, mert szövegesen bizonyítják a hallei pietizmusnak a Kárpát-medencei oktatási rendszerre kifejtett hatását a 18. században, és sok eddig ismeretlen, máshonnan fel nem tárható életrajzi adatot vonultatnak fel a peregrinációban részt vevő hungarus-diákok személyével kapcsolatosan. A források harmadik nagy tematikai egysége a hallei pietisták egész Európára, sőt a világ távolabbi tájaira is kiterjedő információs rendszerére vonatkozó leveleket, beszámolókat és egyéb iratokat foglalja magában. Ebből a körből válik ki a dokumentumok negyedik nagy csoportja is: a császárvárosban, Bécsben működő misszionáriusok, ügynökök, informátorok stb. tevékenysége nyomán születő iratok sokasága. Bécs különösen fontos helyen állt a hallei pietisták szemében. Itt kumulálva jelentek meg ugyanis a különféle szintű információk (birodalmi nagypolitika, udvari valláspolitikai, egyéb vallási mozgalmak, kulturális áramlatok, etnikai csoportok képviselői a soknemzetiségű birodalomból, a zsidó misszió terépe, kapu a Balkánra és a Közél-Keletre stb.), amelyek nélkülözhetetlenek voltak a hallei irányítók számára. De a skandináv missziók ügyei is sokszor Bécsben dőltek el, hiszen itt működtek a svéd és dán küldöttségek által fenntartott kápolnák, amelyek a hallei döntéshozók kiváló információbázisaiként szolgáltak. A Bécsben tevékenykedő prédikátorok gyakran küldtek olyan beszámolókat Halléba, amelyek magyar vonatkozású témákat is érintettek. Ilyen beszámolókat viszont Bécsben hiába keresnek a kutatók, mert ezek ott nem kerültek iktatásra. Minden a Saale partjára vándorolt. Ott pedig az Alapítványok levéltára megőrizte az értékes forrásokat. A bécsi levelezők közül két személy neve emelkedik ki: a hungarussá váló és a katalógusban 67 levél szerzőjeként feltűnő Christoph Nikolaus Voigt (1678–1732), valamint a németnek megmaradó, 77 levél szerzőjeként regisztrált Johann Christian Lerche (1691–1768). Első ránézésre a katalóg-

gus két legjelentősebb és magyar szempontból leggazdagabb tematikai alegysége fűződik a nevezett személyekhez, tehát a későbbi kutatás is minden bizonnyal ezeket fogja először alaposabban megvizsgálni.

A katalógusban 1556 tétel szerepel. Az 1240 levél mellett találunk a felsorolt dokumentumok között különféle jegyzékeket, beszámolókat, naplókat, albumokat, számlákat, visszaemlékezéseket stb. Az időhatár 1545-től 1811-ig tart. Ebben a korszakonkénti megoszlás igen jellemző: a 16. századból 7, a 17. századból 103, a 18. századból 1445, míg a 19. századból 1 dokumentum került felvételre. (Ezzel kapcsolatban egy apró elírásra szeretném felhívni a figyelmet. A bevezető szöveges részben kétszer is megemlítésre kerül, hogy a katalógus Batizi András 1545-ben Philipp Melancthonnak küldött levelével kezdődik. A katalógus első tételénél azonban az 1543-as dátum szerepel. Ilyen monumentális és a legnagyobb odafigyeléssel összeállított adathalmazban ez a kis hiba természetesen bocsánatos botlás, valójában csak kiemelt helye miatt tűnik fel egyből.)

A heroikus munkával létrehozott katalógus három nagy részből áll: a szorosan vett katalógusból (1556 tétel – regesztával, az említett személyek és helyek feltüntetésével, az esetleges kiadások és róla szóló szakirodalom megadásával), életrajzokból (853 személy esetében – esetleges egyéb keresési források megadásával, konkordanciákkal és további szakirodalommal) és egy függelékből, amely a felhasznált irodalmakról készült jegyzéket, állománybeli és nyelvi áttekintéseket, további keresési forrásokat, rövidítésjegyzéket, hely- és személynévmutatókat tartalmaz. A röviddel ezelőtt történt kiadás miatt a magyar szakemberek ugyan érdemben még nem mélyülhettek el ennek a kiváló katalógusnak a tanulmányozásában, az azonban már első pillantásra látszik, hogy a 17–18. századi Kárpát-medencei evangélikus művelődéstörténet kutatása újabb impulzusokat kap majd ennek az alapműnek a nyomán.

Ha 2016 második felében megjelenik a magyar vonatkozású régi nyomtatványokat számba vevő kötetpáros is (*Die Hungarica-Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle, Teil*

3: *Alte Drucke*, Herausgegeben von Brigitte Klosterberg und István Monok, Bearbeitet von Attila Verók, Halle, Budapest, 2016), a hallei Franckesche Stiftungen lesz az első olyan gyűjteményegyüttes a világon, amelyben teljes körűen és minden szempontra kiterjedően lezajlott az írott és nyomtatott hungarikumok feltárása. A rengeteg munkával napvilágra hozott kútfők közreadását a konkrét dokumentumok és témák mélyrehatóbb vizsgálata követheti a szakmabeliek és az érdeklődő nagyközönség részéről. A katalógusok ezek előtt a mélyfúrások előtt nyit(hat)ják meg az utat a szinte kimeríthetetlen potenciált magukban rejtő, elemzéseket nem, kizárólag pusztá tényeket regisztráló forrásanyaguknak köszönhetően. Csak bízhatunk abban, hogy többek között a különféle történeti témák professzionális művelői érdemesnek tartják a nevezett katalógussorozat – köztük a most bemutatott levéltári kötetek – értékes adatállományát arra, hogy a kora újkori magyar művelődéstörténet mára elfeledett vagy eddig ismeretlen információhordozóit kézbe vegyék és szóra bírják. Az új források ugyanis árnyalhatják eddigi ismereteinket az adott tématerületeken, sőt kulcsfontosságú adatokat, eddig fel nem merült összefüggéseket tárhatnak fel. A jelen kötetek kapcsán ez nagy valószínűséggel prognosztizálható hozadék lesz. Az ezernél is több oldalnyi adattár alapos tanulmányozását őszinte meggyőződéssel javaslom mind a szakma, mind a laikus érdeklődők számára.

VERÓK ATTILA

Imprinting Identities, Illustrated Latin-Language Histories of St. Stephen's Kingdom (1488–1700), By Karolina Anna Mroziejewicz, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2015, 314 p.

Karolina Anna Mroziejewicz a krakkói Jagelló Egyetem Művészettörténeti Intézetének kutatója vizsgálódásai középpontjába az illusztrált, latin nyelvű, Szent István király birodalmáról szóló kora újkori könyveket állította, és ezek szerepét elemezte a magyar identitástudat kialakulásának folyamatában. A cím találó szójáték, mely mind a könyvnyomtatásra, mind